

Лук'янова Г. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ ПІЗНАННЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОРОЗУМІННЯ

Анотація. У статті праворозуміння розглядається як правова категорія, що відображає одночасно і процес, і результат цілеспрямованого пізнання права. Аналізується гносеологічний аспект праворозуміння, що виявляється у свідомому прагненні суб'єкта сформулювати і виявити своє ставлення до правових норм у конкретній поведінці та діяльності.

Ключові слова: право, праворозуміння, розуміння права, правосвідомість, правова система, правова реальність, пізнання права, правова гносеологія.

Постановка проблеми. Праворозуміння є однією з найважливіших правових категорій, що відображає одночасно і процес, і результат цілеспрямованого пізнання права, його сприйняття, оцінку та відношення до права як до специфічного соціально-культурного явища, яке є багатограним феноменом, і як об'єкт пізнання – складним гносеологічним явищем. При його пізнанні майже неможливо охопити одночасно усі сторони, грані, прояви.

Загальнотеоретичні аспекти праворозуміння досліджувалися такими вченими, як О. Зайчук, М. Козюбра, О. Копиленко, В. Муравський, В. Нерсисянц, Н. Онщенко, П. Рабінович, С. Рабінович, А. Селіванов, Т. Тараконич, О. Тихомиров і ін. Що ж стосується дослідження природи гносеології права, слід звернути увагу на суттєву нерозробленість даної теми в правознавстві. Разом з тим варто відзначити праці таких учених, як А. Козловський, І. Котюк, А. Бернюков, у яких вперше у вітчизняній юридичній думці обґрунтовано необхідність створення такого важливого теоретичного напрямку.

Метою статті є дослідження гносеологічного аспекту праворозуміння, що виявляється у свідомому прагненні суб'єкта сформулювати свої погляди, судження, ставлення до правових норм у конкретній поведінці та діяльності.

Виклад основного матеріалу. У соціальній філософії пізнання трактується як суспільно-історичний процес здобування, нагромадження і систематизації знання про суспільство, людину, її внутрішній світ, про довкілля [1, с. 479]. Як один із видів людської діяльності та способів самоусвідомлення, пізнання узагальнено розглядається як взаємодія суб'єкта і об'єкта, в якій активною стороною виступає перший. Він обирає об'єкт, визначає пізнавальну мету, спрямовує на об'єкт свої пізнавальні здібності і шляхом аналітичного осмислення відображає, трансформує та відтворює його у своїй свідомості у вигляді чуттєвих або раціональних образів, понять і суджень, формуючи таким чином думку, уявлення, враження про пізнавальний об'єкт. Однак для здобуття істинних знань необхідно враховувати, що об'єкт, який виступає пасивною стороною процесу, вимагає адекватних його природі засобів відображення. Якщо цієї умови дотримано, то пізнавальна діяльність, що реалізує пізнавальні цілі суб'єкта, принесе бажані результати.

Ці загальнофілософські положення певним чином трансформуються у загальнотеоретичних концепціях правознавства, що дедалі більше зазнає позитивних впливів філософ-

сько-правового вчення про феномен права, зокрема, коли йдеться про проблему розуміння правових явищ. Оптимізація відношення пізнаючого суб'єкта до пізнаваного об'єкта очевидно полягає у тому, що за найсприятливіших умов специфіка розуміння може проявитися не в його соціальній активності, а у нетотожності навіть очікуваного відображення, бо на предмет пізнання (у нашому випадку – на право) накладається відбиток не тільки інтелекту, а й емоцій, інтуїції, соціального досвіду, всієї особистості суб'єкта, який причетний до пізнавальної діяльності. Як видається, усе це необхідно враховувати, досліджуючи праворозуміння як усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій.

Відповідно до сучасної наукової теорії пізнання процес розуміння права є початковим етапом створення теорії, для якого характерне внутрішнє інтуїтивне переконання суб'єкта праворозуміння у значенні первинних понять. Оскільки право – соціальне явище, продукт життєдіяльності суспільства, то процеси його пізнання характеризуються особливостями, притаманними методології гуманітарних наук, предметом вивчення яких є людина і суспільство. Тому розуміння права є не лише теоретичний процес пізнання права, а швидше процес інтуїтивного, підсвідомого (іраціонального) осягнення права.

Будь-яке розуміння, як операція мислення, є доволі умовним, пов'язаним із оціночним, емоційно-вольовим аспектом свідомості. Тому розуміння права – процес встановлення сенсу права, пов'язаний, передусім, з уявленням про мету права. У цьому контексті слушним і доречним є вислів видатного українського правознавця Б. Кістяківського: «... Суть існування права – не в статтях і параграфах законів, надрукованих у кодексах, не в судових ухвалях і не в інших постановках органів влади, дотичних до правових питань, а у свідомості як цілої суспільності, так і поодиноких членів її» [2, с. 98].

Справді, право як елемент нашої свідомості може існувати у двох різновидах: психологічному (як суто психічне явище, тобто певна сукупність уявлень, почуттів, міркувань, вольових імпульсів) або нормативному (як норма чи сукупність норм, яким надається конкретне, чітке значення і які виникають у нашій свідомості з усвідомленням (залежно від правової культури і правосвідомості) необхідності виконання певного обов'язку).

Правознавець Ч. Варга переконаний: «Власне наше розуміння кладе початок феномену права. Саме наше розуміння визначає та подає право у певній формі феномена. Те ж саме розуміння, яке дає нам змогу на певному рівні і певним способом зрозуміти право у нашому соціальному середовищі, дозволить нам на іншому рівні й іншим способом зрозуміти й філософію права» [3, с. 116].

І. Тімуш влучно зазначає, що у своїй основі право ґрунтується на відчутті справедливості, котре завжди є ціннісно релевантним і тому не може бути описаним виключно з позиції істиннісних матриць логіки. Навіть такі здавалося б «цілком об'єктивні» форми реєстрації дійсності в знанні, як факти, не можуть бути позбавленими залежності від світоглядних, психологічних та інших «передлогічних» установок спостерігача, що

«змушують» різних людей неоднаково сприймати та оцінювати одні й ті самі факти [4, с. 54].

Незважаючи на підвищену увагу до проблеми праворозуміння у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці, чимало питань цієї сфери все ще належним чином не з'ясовані. Серед них, передусім, викликає науковий інтерес сама категорія «праворозуміння». Доводиться констатувати, що у більшості відомих фахових словників, енциклопедичних довідників юридичних термінів відсутнє тлумачення терміну «праворозуміння». Лише юридична енциклопедія пропонує визначення цього поняття, як форми пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин. Воно засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян. Формуванню праворозуміння сприяють також різні види тлумачення права, у тому числі конституційними судами. Праворозумінню як складному явищу властиві такі підходи до пізнання права: нормативний, генетичний, системний, соціологічний, функціональний, аксіологічний, психологічний тощо. Провідне місце серед них займає гуманістичне розуміння права, як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації. Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього. Прогностична спрямованість праворозуміння є основою реформування правової системи в Україні» [5, с. 48–49].

Актуальним напрямом є філософсько-правове трактування категорії розуміння сутності права, як онтологічного сенсу буття і осмислення цього феномена. Видатний німецький філософ М. Гайдеггера, автор «Фундаментальної онтології», вважав, що розуміння виражає специфіку самого існування людини, оскільки є основним способом її буття, робить можливим використання підходу, згідно з яким граничні підстави розуміння розглядаються одночасно як базові характеристики його суб'єкта. У такому зв'язку онтологія розуміння постає одночасно як своєрідна антропологія, що ставить питання про принципову можливість власне розуміння, виходячи з опосередкованого образу самого суб'єкта [6, с. 142–148]. Першою необхідною онтологічною складовою розуміння, що становить основу філософської герменевтики німецького мислителя Г.-Г. Гадамера, є універсальність мови. Розбудовуючи на цих засадах «універсальну» філософію сучасності, вчений прагнув знайти власну відповідь на основоположне питання: яким є можливе розуміння навколишнього світу, і яким чином у цьому розумінні втілюється істинне буття. Його відповідь зводилася до такої сентенції: істинне розуміння вимагає доконечного врахування історичної ситуації, що робить істину співмірною людському духу, а людину – долученою до істини [1, с. 102].

Значну увагу мислитель приділив соціальній значущості розуміння у правознавстві. Розв'язання завдань розуміння і тлумачення, як він вважав, можливе лише за умови, коли закони є постійними, для всіх обов'язковими. «Ідея правопорядку передбачає, що вирок судді ґрунтується не на непередбаченому свавіллі, а на справедливому розгляді». На такий справедливий розгляд здатний кожен, хто зрозуміє і правильно розтлумачить закон. Саме тому в правовій державі існує гарантія законності. Розуміючи смисл і непорушність чинних законів, кожен юрист має принципову можливість передбачити судові рішення [7, с. 306].

Отже, розуміння права полягає у сприйнятті його таким, яким воно є в реальному житті, в адекватному сприйнятті того, як виникло право, якою є його структура, як воно виявляється зовні. Багатозначна й універсальна категорія праворо-

зуміння охоплює всі існуючі уявлення того, що ж становить собою право.

Цілком обґрунтовано вважається, що праворозуміння є базовою основою правосвідомості, як сукупності уявлень, що впливають на мотивацію поведінки та системи поглядів, яка є основою для законотворчого процесу, застосування та дотримання права. Правосвідомість виникає, розвивається, функціонує та відтворюється у середовищі суспільства та завдяки соціальній діяльності [8, с. 108, 119]. Це обумовлює наявність двох рівнів правосвідомості. Перший утворюється в процесі предметно-практичної діяльності й охоплює всіх членів суспільства, другий є результатом інтелектуальної діяльності і стосується тільки осіб, професійно зайнятих у сфері духовного виробництва. Відповідно цей рівень правосвідомості має визначальний вплив на формування правової культури як системи «правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу» [9, с. 393].

Окремим напрямом теоретичного дослідження у вітчизняному правознавстві є розмежування розуміння права, праворозуміння і розуміння у правовій сфері. На думку проф. Ю. Оборотова, якщо праворозуміння – це відображення в юриспруденції основоположних (аксіоматичних) характеристик правової реальності, то розуміння права – це процес формування образу права на основі передрозуміння і використання знань, умінь, навичок тощо. Водночас розуміння у правовій сфері виступає як пізнання або переосмислення всього того, що пов'язано з правом [10, с. 50].

Розуміння у правовій сфері постає як упевненість суб'єкта в адекватності його уявлень про зміст впливів, коли розуміння не отожднюється зі знанням, оскільки можливе розуміння без знання і знання без розуміння. Для розуміння характерне відчуття внутрішньої зв'язаності, організованості явища. Результат розуміння суб'єктивно унікальний для людини, але мимовільний, оскільки визначається специфічними культурними умовами. «Отже, – робить висновок Ю. Оборотов, – якщо праворозуміння – це один із постулатів права як відображення «згустків» правової реальності, то розуміння права – це саме його пізнання, у той час як розуміння у правовій сфері – це пізнання того, що пов'язано з правом, його формуванням та реалізацією» [10, с. 50].

На думку представника вітчизняної школи права Х. Бехруз, відмінність праворозуміння від розуміння права має умовний характер. Праворозуміння відображає сприйняття права на професійному юридичному рівні, тобто праворозуміння відображає осмислення права, а також його формалізацію у свідомості, тобто у правосвідомості юриста. Що ж до розуміння права, то це, передусім, віддзеркалення ставлення кожної людини до того, що таке право. Якщо порівняти ці поняття з феноменом правосвідомості, то праворозуміння відображає професійну правосвідомість, а розуміння права – масову правосвідомість [11, с. 144].

У філософсько-правовій концепції розуміння сутності права зводиться до сприйняття цього складного явища конкретним суб'єктом права і виражається в його емоційному ставленні до права. Саме сприйняття означає суб'єктивне віддзеркалення об'єктивного явища, тобто у цій площині розуміння – це конкретне уявлення суб'єкта про право, виражене в емоційному сприйнятті явища, названого правом.

Пізнавально-оцінювальна діяльність опосередковується різноманітними формами відображення людською свідомістю тих реалій (явищ, предметів, процесів), які перебувають за її

межами, тобто існують відносно неї об'єктивно. До таких форм відображення належать емоції, уявлення, поняття, теорії, концепції тощо. На думку П. Рабіновича, можлива і така конструкція: праворозуміння – це інтерпретація того, що власне відображає поняття «право» [12, с. 4].

Погоджуючись з тим, що розуміння права за своїм змістом ширше, ніж праворозуміння, необхідно уточнити, що праворозуміння передбачає осмислення права, його формулювання за допомогою понять. Це завершальний етап у складному інтелектуальному процесі розуміння сутності права. Праворозумінню передують також й інші, не менш складні процедури розгляду права: емоції, уявлення, усвідомлення та вираження цих процесів через формування поняття.

Праворозуміння посідає специфічне місце у структурі правової системи. Становлення, функціонування, а також динаміка розвитку правової системи багато в чому визначаються домінуючим праворозумінням, яке формується у межах різних культурно-правових традицій. Між праворозумінням і правовою системою існує діалектичне співвідношення. Праворозуміння – саме той критерій, який відображає реальну роль права у житті суспільства. Зміст праворозуміння втілює його самобуття існування або його функціональну залежність від інших чинників соціального життя суспільства [11, с. 146].

Слід мати на увазі, що кожен компонент правової системи посідає власне самостійне місце в її структурі, має різне призначення і відіграє рівнозначну роль у її функціонуванні. Проте центральним елементом у цій структурі є право, розуміння якого багато в чому визначає характеристику і специфіку всіх без винятку компонентів, які входять до цієї системи. Задля цього контексту слушною є думка П. Рабіновича, який пропонує категорію праворозуміння визначати, як відображення у людській свідомості за посередництвом поняття «право» (чи будь-яким іншим однозначним із ним словом або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб. Інакше кажучи, це роз'яснення (інтерпретація) того, які саме зі згаданих вище явищ відображаються поняттями, позначеними словом «право» [12, с. 4].

Праворозуміння складається внаслідок мислення, втілює в собі зрілість людського розуму, світоглядні позиції суб'єкта. Воно не є чимось даним раз і назавжди, а є процесом динамічним, мінливим, який залежить від рівня заглиблення людської думки в сутність, природу права [13, с. 5].

Праворозуміння має свою структуру, до якої слід віднести: суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння та його зміст. Суб'єктом праворозуміння завжди виступає конкретна людина, особистість зі своїм світоглядом, освітою, ступенем компетентності у правових питаннях і власним ставленням до права. Праворозуміння узалежене від особистісних якостей та характеристик людини, її правосвідомості. Людська свідомість є тим фактором, що відображає індивідуальну здатність бачити реальну дійсність, розуміти її, регулювати ступінь свого залучення у процеси і події. Чим більш розвинута свідомість людини, тим об'єктивніше вона здатна мислити, глибше проникати в суть суспільних явищ. Право, як засіб регулювання взаємовідносин, перш за все адаптується у свідомості людини. Свідомістю людини оцінюється актуальність, цінність, необхідність того чи іншого правового явища [14, с. 109].

Суб'єктами праворозуміння можуть бути: а) громадянин, який володіє певною правосвідомістю; звичайна людина розуміє право так, як це дозволяє їй власний інтелект у певних

морально-етичних та культурологічних традиціях відповідного суспільства; б) професійний юрист, який має достатній запас знань про право і здатний реалізовувати правові норми всіма доступними формами; в) учений, людина з абстрактним мисленням, яка займається вивченням права, володіє значними знаннями про історію та сучасність, здатна до інтерпретації не тільки норм, а й принципів права, оперуючи певною методологією дослідження.

Праворозуміння за своєю сутністю є завжди суб'єктивним, не схожим на інші мисленнєві акції, оригінальним, хоча й уявлення різних людей про право можуть співпадати. Суб'єктивний характер праворозуміння дає підставу вважати, що усвідомити право цілісно неможливо. Проте з цим важко погодитись, оскільки усвідомлення права відображає позицію суб'єкта, який бере участь в інтелектуальному процесі праворозуміння. А ця обставина свідчить про плюралістичність праворозуміння, яка, на думку П. Рабіновича, є і завжди залишатиметься його непереможною, нездоланною властивістю [12, с. 6].

Учений виділяє дві групи факторів, котрі визначають плюралізм праворозуміння, а саме: гносеологічні та потребні. Гносеологічні обумовлені складністю самої категорії «право», яке, зазвичай, є вельми складним, системним, багаторівневим, багатограним феноменом, а тому одночасно охопити всі його прояви практично неможливо. До цієї групи факторів належить також розвиток суспільних та інших наук, внаслідок чого виникають нові методи пізнання, використання яких дозволяє отримати нові знання про право явища, а це може призвести до оновлення існуючих варіантів праворозуміння.

Серед потребних факторів учений виділяє соціальну неоднорідність суспільства, закономірність його поділу на різноманітні частини – нації, класи професійні верстви, ідеологічні угруповання, біологічні групи тощо, які мають свої інтереси й потреби. І цілком природним видається те, що кожна соціальна чи біологічна група вважає правом те явище, яке задовольняє їхні потреби та інтереси [12, с. 5–6].

Об'єктом праворозуміння виступає саме право, що існує у різних сферах життя людини. Оскільки в юридичній науці є багато підходів до розуміння права, то об'єктом праворозуміння можуть бути: право як всеохоплююче благо, відношення до права, право конкретного суспільства, галузь, інститут права, окремі юридичні норми. При цьому знання про окремі структурні елементи екстраполюються (поширюються) на право загалом.

Зміст праворозуміння становлять знання суб'єкта про його права та обов'язки, конкретні й загальні правові дозволи, заборони, а також оцінка і ставлення до них (негативне чи позитивне). Залежно від рівня культури, методичних навичок суб'єкта і вибору предмета відображення праворозуміння може бути повним чи неповним, правильним чи деформованим, позитивним чи негативним.

Існує три рівні пізнання права, кожен із яких впливає на формування праворозуміння: перший – практична юриспруденція, тобто знання права в дії та використання цих знань у процесі вирішення конкретних суспільних питань; другий – розвиток права, процес ускладнення правової системи призводить до теоретичних узагальнень знань про право; третій – філософія права, що осмислює право як соціальний феномен, який є складовою частиною культури в контексті цивілізаційного розвитку, має в своїй основі ідеали та ціннісні орієнтації.

Отже, пізнавальна діяльність суб'єкта, наділеного певними якісними пізнавальними здатностями, спрямованими на оптимізацію процесу розуміння сутності права, завершується формуванням праворозуміння, заснованого на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і відповідній правосвідомості. Однак праворозуміння – це не тільки володіння знаннями про право у вигляді тієї інформації, що є у розпорядженні правознавства і може бути заявлена суб'єктом. Потрапивши в індивідуальну свідомість, інформація про право набуває суб'єктивно-особистісного забарвлення, наділяється специфічними значеннєвими акцентами, а відтак інтелектуально осмислюється й інтерпретується як результат духовно-практичного засвоєння правової дійсності, втіленої у феномені права.

Висновки. Оскільки обов'язковими елементами структури праворозуміння є суб'єкт (громадянин, юрист-практик, учений-правознавець), об'єкт (право, юридична норма, законодавчий акт) та зміст (знання суб'єкта про його права й обов'язки, їхня оцінка і суб'єктивне ставлення до них), то правопізнавальні процеси істотно впливають на конвергенцію принципів справжнього права, що сприяє демократизації праворозуміння, адже від сутнісного його осмислення залежить сприйняття й оцінка правової реальності. Саме пізнавальний (гносеологічний) аспект праворозуміння виявляється у свідомому прагненні суб'єкта сформулювати і виявити свої погляди, судження, ставлення до правових норм у конкретній правомірній (або неправомірній) поведінці та діяльності, впливаючи на поведінку інших, відтворюючи або реконструюючи наявні суспільно-правові відносини. У цьому контексті правосвідомість виступає світоглядно особистісним чинником активного впливу праворозуміння на регулювання суспільно-правових відносин.

Саме на основі праворозуміння суб'єкт робить свідомий вибір тих нормативних цінностей, яких він готовий дотримуватися задля того, щоб досягти бажаного соціально-правового статусу й відігравати відповідну роль у суспільно-правових відносинах. Пізнавальний аспект праворозуміння виявляється у свідомому прагненні суб'єкта сформулювати і виявити свої погляди, судження, ставлення до правових норм у конкретній поведінці та діяльності, впливаючи на поведінку інших, відтворюючи або реконструюючи наявні суспільно-правові відносини.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник / [під гол. ред. В.І. Шинкарука]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
2. Кістяківський Б.О. Вибране / Б.О. Кістяківський; [пер. з рос. Л.Г. Малишевської; упор., передм. і прим. Л.П. Депенчук]. – К.: Абрис, 1996. – 512 с.
3. Варга Ч. Філософія права, теорія права і майбутнє теоретико-правової думки / Ч. Варга // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 116–130.

4. Тімуш І.С. До питання про «основну методологічну дилему» в юриспруденції // І.С. Тімуш // Право України. – 2008. – № 6. – С. 51–56.
5. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. – Т. 5: П–С. – 736 с.
6. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В.В. Библихина]; 2-е изд., испр. – СПб.: Наука, 2002. – 452 с.
7. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: [у 2 т.] / Г.-Г. Гадамер; [пер. з нім.] – К.: Юніверс, 2000. – Том 1: Герменевтика I: Основы філософської герменевтики. – 464 с.
8. Мамут Л.С. Правосознание / Л.С. Мамут // Общественное сознание и его формы / [предисл. и общ. ред. В.И. Толстых]. – М.: Политиздат, 1986. – 367 с.
9. Теорія держави і права: основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції: [навч. посіб.] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
10. Оборотов Ю.Н. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю.Н. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49–55.
11. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143–147.
12. Рабінович П.М. Сутність праворозуміння / П.М. Рабінович // Право України. – 2007. – № 9. – С. 3–6.
13. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових учень: [монографія] / В.В. Дудченко. – Одеса: Юридична література, 2006. – 302 с.
14. Лук'янова Г.Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: монографія / Г.Ю. Лук'янова; [передм. та заг. ред. проф. М.С. Кельмана]. – Львів: ПП Сорока Т.Б., 2014. – 214 с.

Лук'янова Г. Ю. Правовое познание как основа правопонимания

Аннотация. В статье правопонимание рассматривается как правовая категория, которая отображает одновременно и процесс, и результат целеустремленного познания права. Анализируется гносеологический аспект правопонимания, что сказывается на сознательном стремлении субъекта сформировать и определить свое отношение к правовым нормам в конкретном поведении и деятельности.

Ключевые слова: право, правопонимание, понимание права, правосознание, правовая система, правовая реальность, познание права, правовая гносеология.

Lukyanova H. Legal knowledge as a basis for law-understanding

Summary. In the article of law-understanding examined as a legal category, which represents an and process, and result of purposeful cognition of right simultaneously. The gnosiological aspect of law-understanding is analysed, that appears in conscious aspiration of subject to form and find out looks to legal norms in his concrete conduct and activity.

Key words: law, law-understanding, understanding of right, legal system, legal reality, cognition of right, legal gnosiology.